

Libárdi Péter

Petőfi Sándor verseinek grammatikai elemzése projektmódszerrel

A tanulmány a projektmódszert mint kooperatív tanulási lehetőséget mutatja be Petőfi Sándor tetszőlegesen válogatott verseinek grammatikai szempontú elemzésével. A leírt munkafolyamat eltér az osztályszervezésű hagyományos modelltől, lefolyása érdeklődés szerint szerveződő csoportok tagjainak önálló és interaktív együttes munkálkodására épül. Lezárása önreflexív jellegű, mindig produktummal végződik, amely további elemzési szempontok bevonásával folyamatosan alakítható, újabb ismeretek irányába bővíthető. Az eljárás módosult tanári szemléletet kíván, a tanár a diákokkal egyenértékű partnerként vesz részt a tevékenységben, a tanulók ötleteit szem előtt tartva iránymutatásaival ösztönzi a résztvevőket a kutatási cél megvalósításának érdekében. A bemutatott módszer kiegészítő szempontot tesz hozzá az irodalomtanítás széles körű elemzési és értelmezési aspektusaihoz.

Bevezetés

A gimnazista korosztály ismeretszerzési, tanulási szokásai és a hozzájuk kapcsolódó stratégiák folyamatos változást mutatnak a korábbi generációkéhoz képest. Egyre nagyobb teret hódítanak a digitális platformokon elérhető adatforrások, amelyek a fizikai környezet megváltozását okozták. Az ismeretek beható megszerzéséhez időre és mentális erőfeszítésre van/lenne szükség. A felgyorsult életvitel általában megmutatkozik a szókincs állapotán: az ifjúság esetében folyamatos szókincsapadást, -vesztést eredményez. Ez összefüggésbe hozható az egyén olvasási szokásaival, gondolkodása, képzelete állapotával vagy kognitív-azonosítási képességeinek a minőségével. E megállapítás tendenciaszerű jelenléte nyelvhasználóként igen változatos képet mutat.

A megértés állandó gondolkodást, a következtetések szüntelen működtetését feltételezi. A szövegben fellelhető információ pontos értelmezése elengedhetetlen feltétele a megértésnek, amelynek nyelvi és nem nyelvi jellemzői egyaránt vannak. A tudás egyik alapegysége a fogalom, a fogalmak a világról való tudás mentális szervezeti egységeit tárolják (Tolcsvai Nagy 2001), amelyek hierarchikus kapcsolatban állnak egymással. Az egyén mentális lexikonában tárolt elemek jelentést, szintaktikai, morfológiai és fonetikai információt hordoznak, és a nyelvi szöveg összetevőiként működnek. Az ismeretek megszerzésének sikere a leírtak minél pontosabb elsajátítása, tehát állandó dekódolás, megértés, érvelés, tranzakció, amely függ az olvasó nyelvi fejlettségétől, háttértudásától, tapasztalataitól. Gósy Mária (2005) szerint – elméletileg – három elkülöníthető folyamat létezik: a szóértés, a mondatértés és a szövegértés, amelyhez elengedhetetlen az adott nyelv rendszerének bizonyos fokú (életkorhoz és mentális képességekhez) igazodó ismerete. Alapjának a grammatikai tájékozottság számít, a benne levő jártasság a középiskolai (gimnáziumi) képzés lezárulásakor válhat egyénenként változó mélységűvé. Az egyén olvasási attitűdje tehát bonyolult, tapasztalati alapú tanulási folyamat eredménye, amely a nyelvi tudatosságban mutatkozik meg. Ehhez elengedhetetlen a szavak alapjelentésének és további jelentéviszonyainak (poliszémia, szinonimia, hangutánzás és hangulatfestés, jelentésmező), valamint a szavak morfológiai összetevőinek az ismerete. Emellett a szavak életéről (társadalmi és területi vonatkozásban), átvitt jelentéseiről (képi sík értelmezése, legfőképpen a metaforaértelmezés), illetve a meghatározásról (a téma definiálása) való tudás megléte is nélkülözhetetlen (Adamikné Jászó 2006: 280–283). E jellemzők ismerete az irodalmi művek befogadásának egyik alapvető feltétele, amikor az egyén a

képzeletére hagyatkozik. Az elsajátítás módja sokféle, változatos didaktikai eljárás, illetve szemlélet meglétét és ezek variálását indikálja. Változó értékek változó feladatokat kívánnak. Alapul a társadalmi, szociális és kommunikációs képességek kialakítását és fejlesztését érdemes szem előtt tartani. Fontos az önálló tanulás kifejlesztése is, a saját gondolkodásra való fokozatos ráhangolódás, illetve az egymás inspirálásának fókuszba állítása (Pethőné Nagy 2005: 15). Mindezt a feltételrendszert a konstruktivista pedagógiára épülő kooperatív tanulási-tanítási folyamat szemlélete biztosítja, amelynek egyik hathatós módszere a projektmódszer.

Pethőné Nagy Csilla szerint „a befogadasközpontú irodalomtanítás a diákok olvasói tapasztalatára épít, legyen az esztétikai, morális, filozófiai, pszichológiai, szociológiai, történelmi, nyelvi természetű” (Pethőné Nagy 2005: 57). Az irodalomtanítás célja(i) Alan C. Purvers (1991) meghatározásában imitatív (kánon- és kulturálisörökség-átadású), analitikus (kompetenciafejlesztés-elemzés alapú) és generatív (befogadóorientált, attitűdinális vonatkozású) alapokra épül(nek). Arató László (2001) a nemzeti irodalmi örökség áthagyományozását, az élményközpontú irodalomtanítást, a műértelmezés technikáit és fogalmi kereteit, a kommunikációs képességek fejlesztését, illetve az önértelmezést, önmeghatározást tartja lényeges összetevőnek. Horváth Zsuzsa (2009) szerint a személyes gyarapodás nézete a szövegértés fejlesztésében és a társas, szociális képességek kimunkálásában érdekelt. A tantárgyközi nézet a nyelvhasználat és az írásbeliség funkcionális alkalmazásának képzését húzza alá. A felnőttkori igények szerinti nézet az olvasási és a szövegértési képességek fejlesztését a felnőttkori kihívásokkal kapcsolatos eredményes felkészítés miatt részesíti előnyben. A kulturális örökség nézete az olvasást elsősorban a kulturális, erkölcsi és szellemi horizontok, továbbá a nyelvi-kulturális örökség folytonossága miatt tartja fontosnak. A kulturális elemzés nézetében az olvasás szerepe amiatt fontos, mert a kulturális környezet és a világ kritikus felfogásának képessége ennek segítségével bontakozhat ki leginkább. A projektmódszerrel tanári kreativitás, megfelelő szervezés és tanulási környezet meglétével valamennyi ismertetett irodalomtanítási cél hatékonyan megvalósítható.

Jelen tanulmány a fenti szempontok figyelembevételével a művek grammatikai vonatkozásainak néhány aspektusát kívánja (nem kizárólagos módon) szemléltetni a leírt együttműködő tanulói attitűd és munkamódszer szem előtt tartásával és a mű által kiváltott hatás elsődlegességének a megtartásával.

A projektmódszer mint munkaforma

A projektoktatás lényege olyan komplex munkafolyamat megszervezése és lebonyolítása, amely a diákok egyéni részvételével többirányú, kooperatív, részösszetevőkből álló feladatmegoldást eredményez, a lezárulása pedig mindig önreflektív jellegű. A közös munkálkodás eredménye minden esetben egy olyan produktum, amely általában nem lezárt, tehát bármikor tovább építhető, kiegészíthető, tágítható. Megvalósítása hosszabb időintervallumot (napokat, egy hetet) igényel, nem illeszthető a hagyományos tanórai keretek közé. Megváltozott tanári jelenlétet is feltételez, a tanár mint tanulási partner, segítő fél vesz részt az alkotófolyamatban, vagyis a diákokkal egyenértékű, a közös munkát különböző kompetenciákkal segítő egyik szereplő. A diákok ötletére építve részt vesz a kérdésfelvetésben, segít a forráskutatás technikájának alkalmazásában, folyamatos jelenlétével konzultációs lehetőséget biztosít, felvázolja az alkalmazható megoldási algoritmusok módosításait (nem nyújtva kész megoldási útmutatásokat). Ez a pedagógiai modell a diák-tananyag-tanár viszonyrendszerének átrendeződését szolgálja. Fontos további kritérium az önállóság és az interakció (Kovács 2015: 10). A diákcsoporthoz lehetőség szerint önálló szervezésben (érdeklődés szerinti szabad jelentkezés alapján) alakuljanak meg. A feladatmegoldás hatékonysága érdekében érdemes a csoportot további kisebb egységekre bontani, ezt a felbontást a projekt teljes idejére célszerű megtartani. A projekttevékenységet hatásos a tematikához illeszkedő, ráhangoló játékkal kezdeni és lezárni, amely egyfajta keretbe helyezi az együttműködést, és előidézi az oldott munkalétkör létrejöttét. A közös produktum publikálása szintén a tevékenység részét képezi, amely az eredmények összegzésében és előadásában valósul meg.

A projekt bemutatása

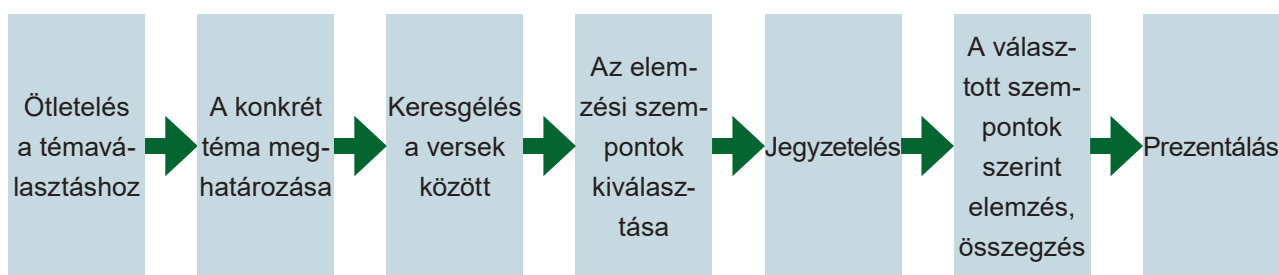
Miért éppen Petőfi?

Mert (tavaly) 200! Mert ismeretlen ismerős! Mert izgalmas költő! Mert nyelvzseni! Mert megnézném, milyen! – ezeket a válaszokat adták a projektre jelentkező diákok a témakijelölés és -tervezés alkalmával. A résztvevők játékos formában hívták elő a költő személyéhez köthető előzetes tudásukat: egy kapcsolódó fogalom megadását követően kérdésfelvetéssel gyűjtöttek releváns információkat Petőfiről, hagyatkozva asszociációs képességükre a szóelőhíváskor. Egy diák volt a játékmester, aki koordinálta a felmerülő ismeretek rendszerezését.

További lépésként azt a megközelítést preferáltuk (irányított tanári kommunikációval), amely a tanítási folyamat tanórai keretében nem vagy részlegesen fordul elő elemzési szempontként. Mivel egy szöveg a nyelv által létezik, így a benne megtalálható megformáltság mint az esztétikum lényege kerül előtérbe az irodalmi szöveg mint önmaga tárgya létrehozásakor. Így a megértés és az értelmezés – nevezzük összegezve interpretációnak – aktusa elsősorban a megformáltság sajátosságaira irányul (Szabó 2022). Ezen elgondolás alapján az elemzés nyelvészeti megközelítését tartottuk a legkézenfekvőbbnek, amelynek szempontjai komplexebb hatású megfigyelést előlegeznek meg a nyelvtan- és az irodalomtanítás kölcsönhatásában. Elképzelésünket, miszerint Petőfi „jó alany lesz” kutatási célunk megvalósításához, arra a feltételezésre alapoztuk, hogy nyelvi-grammatikai struktúrái sokkal inkább az élőbeszédet jelenítik meg az irodalomban, illetve a tömörített epikusság játékos formáit mutatják föl a sokféle tematikát felölelő lírai alkotásai.

Alkalmazott módszer

A projekt során Petőfi-versek grammatikai alapú elemzését végeztük el 9.-es gimnazista tanulók részvételével. A foglalkozás egy budapesti tehetséggondozó gimnáziumban meghirdetett projekthét (4 tanítási nap) keretében zajlott, amelyben egyéni jelentkezéssel alakultak meg az egyes diákcsoportok a 9–11. évfolyamon, a tanárok által meghirdetett különböző témakörökben. Minden diák érdeklődése szerint választhatott magának projektfoglalkozást.

1. ábra
A projekt munkamódszere

A jelen projektben részt vevő tanulók (összesen tízen) párokban dolgoztak, a párok összeállítása sorsoláson alapult. Ez a „véletlenszerű munkatársi összeállítás” a projektmódszer azon kritériumát biztosította, miszerint a részt vevő diák tudjon kooperatívan együttműködni olyan, más osztályba, diákcsoportba tartozó iskolatársával, akivel ez idáig nem volt módja személyesen megismerkedni. Elemzés céljából közös döntés alapján 40 verset választottunk ki, voltak közöttük a diákok számára ismertebb és kevésbé ismert költemények, amelyek négy témára épültek, mindegyikből tíz-tíz népies, hitvesi, forradalmi és tájverset vizsgáltunk. A művek értelmezésekor az egyes nyelvi szintek egymásra épülését vettük alapul (lexémák, szintagmák, mondatok, frazémák szintje), illetve az elemzést kiterjesztettük a hangszimbólika és a költői eszközök (szóképek és alakzatok) vizsgálatára. Diák projektvezetőként egy 12.-es diáklány működött közre, aki a tavalyi tanévben a magyar nyelv OKTV-n *Szójátékok grammatikai vizsgálata Petőfi lírájában* című tanulmányával a 6. helyet

szerezte meg. Megismertette munkamódszerét, jelenlétével és hasznos tanácsaival inspirálóan segítette a projektben részt vevő diákok előrehaladását. A csoporttal a fent leírt projekt módszer didaktikai elveit és lépéseit figyelembe véve haladtunk (1. ábra).

A projekttémára való ráhangolódás érdekében az első napon megtekintettük a Petőfi Irodalmi Múzeum *Költő lenni vagy nem lenni* című kiállítását, amely nagyban ösztönözte a tanulókat a Petőfi-líra tanulmányozására. A projekt befejező momentumaként a csoport meghallgatta Gulyás Gergely, iskolánk volt diákja, jelenlegi énektanára, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem zeneszerző szakot végzett művészeinek előadását a költő *Éj van* című, Mednyánszky Bertához írt versének megzenésítéséről. A tanár úr ismertette a zeneszerzés alapvető fogásait, beavatta a diákokat a dal műfajának összetevőibe, illetve felvázolta a verset ihlető hangulatot is, valamint mesélt a konkrét mű zenei változatának a létrejöttéről. A projekthét lezárásakor a tanuló párok a kutatás eredményeit infografika segítségével mutatták be érdeklődő diáktársaiknak. Ezt követően játékos formában Petőfi-mémeket értelmeztek a diákok egymással, mindig az a tanuló volt jogosult újabb mém megjelenítésére, aki megfejtette az előzőt.

A projekt megtervezésekor leginkább az a kérdés foglalkoztatott, hogy a diákok mennyire lesznek motiváltak a projekttartalom megvalósításában, mennyire lesznek kreatívak saját elemzési szempontrendszerük megalkotásában és a versek grammatikai elemzésében. Érdekel, hogy mely Petőfi-versekre esik a diákok választása, hiszen olyan műveket céloztunk meg, amelyek nem szerepelnek a hagyományos rendszerű irodalomoktatásban.

1. táblázat
Az elemzett versek listája tematikák szerint

Népies versek	Hítvesi versek	Forradalmi versek	Tájversek
A borozó	A szerelmes tenger	15-dik március, 1848	A hevesi rónán
A faluban utcahosszat	Az én szívem	1848	A munkácsi várban
Dísznótorban	Bírom végre Juliskámat	Ausztria	Est
Érik a gabona	Júliához	Feleségem és kardom	Hírös város az aafődön Kecskemét
Furcsa történet	Kinn a kertben voltunk	Forradalom	Itt állok a rónaközépen
Hortobágyi kocsmárosné	Minden a virágnak	Föl!	Játszik öreg földünk...
Ivás közben	Oh szerelem...	Már minékünk ellenségünk	Látom kelet leggazdagabb virányit
Kakasszóra hajnal ébred	Szép kedvesem	Rákóczi	Pusztán születtem
Mi haszna, hogy a csoroszllya	Szeretőd-e vajon...	Van-e olyan legény	Salgó
Pusztán születtem	Te vagy, te vagy, barna kislyány...	Vérmező	Utazás az alföldön

Eredmények

Az alábbiakban a projekt eredményeinek bemutatása következik a diákpárok értelmezései alapján néhány kiragadott példával illusztrálva.

A lexémák szintje

Az elemzést a nyelvi szintek egymásra épülő hierarchiájában a lexémák vizsgálatával kezdtük. Fontos tényező a szavak kiválasztása, hiszen a szó fogalmi tartalma, denotatív jelentése ismerteti a másodlagos

jelentésszöveget, meghatározva vele a mű információközlő jellegéhez kötődő pozitív, semleges vagy negatív képzetet. A lírai én a *Bírom végre Juliskámat* címmel a vágyott szerelem elérésének örömét előlegezi meg, a versszöveg további kifejezései is ezt a tartalmi ívet folytatják (*mindörökre, enyémnek, legboldogabb*).

A szófajok közül három kategória (az igék, a névszók és az egyéb szavak csoportja, például indulatszó, folyamatos melléknévi igenév) kulcsszóit elemeztük aszerint, hogy az adott témát milyen intenzitással jelenítik meg. Petőfi verseinek ige- és névszóhasználata általánosságban a korabeli élőbeszéd hatását tükrözi, amelyben a tájnyelvi jellemzők is szép számban megtalálhatók. A köznyelvi és a nyelvjárási elemek együttélése mellett a költő a társadalom további csoportjainak nyelvhasználati formáit is beemeli szókincsébe, ilyenek például a városi polgárság – tehát az értelmiség –, a kereskedő vagy az iparos réteg kifejezései. Mindezekből az egyszerűség, az őszinteség és a természetesség tartalmi jelentései válnak általánosan elfogadottá és közismertté és ezzel egyetemben irodalmivá is a költői tevékenység és egyéb összetevők folytán.

1) A népies versek szóhasználata tükrözi a pusztai ember mindennapi életviteléhez leginkább használatos szavakat: igék – *lakom, ültet, terem*, főnevek – *puszta, róna, ugar, ménes, gabona, kakas, fülemile*. Petőfi igehasználatára általában (valamennyi témájára) jellemző a mai nyelvhasználatban alkalmazott igeidőkön kívül az elbeszélő múlt vagy közelmúlt használata (*taníta, tűzét*). Gyakori a főnévi igenév (*legelni, hajtani, bírni, megúlni a lovat*), ami egyfajta feszültségforrás is lehet, ugyanis az ige dinamikusságát a névszó statikussága lelassítja. Helyenként megjelenik a folyamatos melléknévi igenév (*gondúzó, bujdosó*) alkalmazása is, amely átmeneti szófajként a mondat szerkesztésben melléknévi jelleget ölt, és minőségjelzői bővítményként egészíti ki az alaptagot. Ezzel az új hangulati elemmel színesíti, árnyalja, akár még játékosabb is teszi a szintagma alaptagjának jelentését. A családi kötelek megnevezései (*lány, legény, öcsémuram, feleség, menyecske, oldalborda*), illetve a társadalmi helyzetre utaló szavak (*őkegyelme, gazduram, betyár*) magas arányú jelenléte szintén a népies jelleget erősíti. Ezt a témát átfogja a széptevés, udvarlás, incselkedés jelentésköre (ige – *jer ölembé*, főnév – *ajk/ajak, kebel/keble, szemé, orca/orcájok, párok, csók*), ahogyan a mulatozáshoz kapcsolódó szavak használata (ige – *folyjon a bor, bor tanítsa, fűttenek rád, egyért élek*; főnév: *bor/borocska*). Népies kifejezések is tarkítják a verseket, ilyen például a *csoroszlya* valódi tájszó, szófaja főnév, jelentése: 'az ekének az ekefej előtt függőlegesen álló, vasból készült, kés alakú része, amely a barázdát hasítja' (Hosszú 2002), illetve a *lyányka* tájnyelvi forma. Vannak olyan verssorok, versszakok, ahol a főnevek, melléknévek dominálnak („Nyelvek és fülek... csend, / Figyelem! / Szóm fontos beszédre / Emelem”). Ezek a nominális stílus mutatói, amely a szaggatottságot előidéző kötőszóhiánnyal társulva tömörebbé, jelentőségteljesebbé, vagyis implicitte teszi a vers tartalmát. Melléknév szintén nagy arányban szerepel mindegyik tematikában a megvizsgált versek szavai között, ezeket az előfordulásokat a szintagmák körében tárgyalom. Az egyéb szófajok közül feltűnően sok az indulatszó, leggyakrabban a *hej* (négy előfordulással), az *ej* és az *ám* (egy-egy előfordulással) van jelen a tíz versben, de a *tyű* vagy az *eh* is megtalálható. Ezekkel az elemekkel a népdal hangulatának felfokozott intenzitását örökíti át a műdalformába, illetve a (cselekvésre) felhívó jelleget erősíti általuk. Jelen van továbbá az *és*, illetve a *mert* kötőszó, ezek mondatkezdő pozícióban gyakoriak.

2) Petőfi hitvesi lírájáról elmondható, hogy a szerelem tárgykörében a tematikai konvenciók megújítása mellett – elsősorban ennek műfaji megteremtésével – számos bravúros grammatikai eszközt is alkalmazott, amelyek egyértelműen színesítik a már tartalmukban is igen expresszív alkotásokat. Így a hitvesi líra tárgykörébe tartozó versekben a szerelemérzést kifejező cselekvések sokszínűsége variálódik az igehasználatban: *szertlek, szeretsz, térdelek, borúlj, ellobbansz, gyújtod, sóhajtna, repdes, bírom, vallhatom, maradnánk*. Az egyes szám első és második, illetve a többes szám első személyű igei személyragok a bensőséges én-te-mi viszonyt reprezentálják, amely a szubjektív belső érzésvilág kivetülésének jegye, és az együvé tartozás bizonyosságát hivatott érzékeltetni. E pozitív

jelentésű igék mellett feltűnnek az elmúló szerelem és az elmúlás/halál szomorúságának igékkel kifejezett gondolatai: *szenvedék, sóhajta, ellobbansz, enyésznek*, amely kettősség a hitvesi téma számos versében megjelenik. A főnevek is a szerelem fenségességét és Júlia szépségét nevezik meg nagyon változatos szóhasználattal (*kedvesem, lányka/lyányka, fény, sugár, szerető, lélek, barát*), amelyeket sokféle metaforaalkalmazás helyettesít (kifejtése a szóképek részénél). E szavak szövegben való megjelenésekor fontos a birtokos személyjelek (például *Júliám*) jelenléte is felfigyelni: nominális szerkezetben alkalmazva gyakori elemek, amellyel a költő a „birtoklás” reményének vágyát, illetve tényét demonstrálja. A hitveshez szóló költeményekben rendszeres utalások találhatók a jövőbeli vágyott családi összetartozásra, erre az *oltár, kebel, gyermek, unokák, alkony* főnevek utalnak, illetve előfordul Júlia személyneve a *Júlia, Júliám, Júliához* formákban, de a női testrészek említése is gyakori: *szem, száj, ajkak, orca, (haj)fürtök*. Az egyéb szófajok közé sorolt indulatszó jelenléte viszonylag kis elemszámot mutat, az *oh* szóalak a megvizsgált tíz verseben kétszer fordul elő.

- 3) Petőfi forradalmi verseiben fokozottabbá válik a drámai hangzás, gyakran él a széles tömegekhez szóló hang erejével. Egyaránt alkalmaz nagy ívű költői képeket és pátoszos hangvételt, illetve pergő, magyaros versformát. E versek lexémaállománya a mozgalmas igék (*megvirradt, fölébredt, fölmennek, fölrepültünk, szakítád le, kaszabold le, pezsg, habzik, kezdte, bevégezte, szállj le*) változatos használatában realizálódik. A névszók közül a konkrét eseményre utaló főnevek vannak túlsúlyban (*lánc, bilincs, katonák, harsonák, vér, korona*), illetve a magyar népre (*nép, nemzet/nemzetem, haza/hazám*) vonatkozó főnevek jelennek meg, amelyeket az *-m* birtokos személyjellel is gyakran ellátja (a hitvesi lírában korábban említett szándékkal). Ez erőteljes emocionális kötődés kifejezője. Számfogalomként az 1848-as évszám vagy a forradalom kezdetének pontos dátuma is előfordul a *15-dik március, 1848* formában (verscímként). Néhány esetben a *mi* többes szám első személyű személyes névmás maitól eltérő alakját, a *mink* népies formát adatoltuk. A forradalmi versekhez általánosan gyakran kötődő látomáslexémák az elemzett versek szóállományában nem vagy igen ritkán fordultak elő.
- 4) A tájversek mindegyikében a magyar alföldi tájra, a benne élők tevékenységeire vagy a rá jellemző tulajdonságokra utaló szavak dominálnak. A téma szempontjából jellemző ezeknek a verseknek a szóállományára, hogy átfedés tapasztalható a szerelmi líra lexémahasználataival, hiszen az élettér és az ember, illetve ember és ember érzélemléleke kapcsolódik össze, és ezáltal pozitív viszonyulást (szeretetet, elfogadást, szerelmet, kötődést) él meg. A szófajok közül a tájleíró névszók dominálnak, közülük is a főnév, de a versek igehasználata is témaspecifikus. Az utóbbiak leggyakrabban a születési helyre utalnak (*születtem, lakom, járok, nyugószol*), vagy a pusztai ember tevékenységét nevezik meg (*kaszál, köszörüli a kaszát, tüzet rakott, pattan az ostor, zörg a szekér*). Sokszor utalnak a napszakok váltásaira (*loment, leszáll, lángol a nap, játszik a föld és a nap*) és az időjárás változékonyságára is (*száll, szakad az eső, susog a szellő*). A főnevek közül a földrajzi-domborzati megnevezés a leggyakoribb (*puszta, alföld, róna/rónaközép, völgy, bérc, hegy, sziget, vidék*), mellettük a táj konkrét földrajzi helyeinek megnevezései is megjelennek (*Duna, Mátra, Pest*). Szerepel a helység (*falu, város, tanya, hajlokom*), illetve a hozzájuk kötődő további jelentések (*út, utca, kert, erdő, patak, tölgyfa, virág, haraszt, madár/madársereg, darvak, méh*). Az alföldi táj hangulatának érzékeltetéséhez a költő számtalan napszak- és égitest-megnevezést alkalmaz (*est, éj, ég, csillag, menny, holdsugár, alkonyat, föld, hold*). Fel-feltűnnek a szabadság jelentéskörébe tartozó főnevek (*szabadság, zászló, börtön, kőfal*), ennek kifejezésére az egyéb szófajok közül a *nagymessze*, a *nyílsebesen* határozószókat és a *merengve* határozói igenevet említhetjük. A választott tájversek közül a déli nyelvjárástípus (Petőfi Sándor megjegyzésében a Tisza–Duna közti tájbeszéd) jellemzőit magán hordozó, fonetikus megírt *Hírös város az Aafődön Kecskemét* című vers igen humoros, néhol az iróniába átszűrő szóhasználata beavatja az olvasót a környéken élő nép sajátos nyelvhasználatának hangzó változataiba. Benne leginkább az *ő*-zés jelensége intenzív (*őszöm könyerét, mestőrségöm*), a további nyelvjárási jellemzőket a költő nem domborítja ki.

A lexémák minősége szempontjából ebben a versben is a névszók dominálnak (főnevek, melléknevek), összegyűjtve a környéken élő szegénylegény-tematikához kötődő fogalmak körét (*könyere, búzája, menyecske, lovam, ingöm, süvegöm, bugaci csárda, vármöggye, őkeemök*), illetve már a címben közli a konkrét földrajzi helyet (*Kecskemét*). A főneveket általában minőségjelzős szintagmákká növeli (az esetek nagy számában) a melléknévi előtagok változatos alkalmazásával. A költemény igehasználata (soronként általában egy előfordulással) a versben leírt helyzet bemutatására vagy magára a létezés közlésére szorítkozik (*születtem, öszöm, vót – van – lösz istenöm, lovamat nem vöttem, járok, viselöm, megfizetők, gyühetnek*).

A névszói példák között gyakran találkozhatunk szóösszetételekkel, amelyekben a romantika Petőfi által is szívesen használt kifejezőeszközeit találhatjuk meg sajátos szóalkotási jelleggel: *hullámkebel, halálóra, fejfa, holdvilág*. Ezek a szóösszetételek a Petőfi-líra vissza-visszatérő elemei. Játékos formájú összetételekkel szintén találkoztunk (*zöldhajtokás, sárgapitykés*), jelenlétük főleg a népies tematikájú versekben indokolt.

A szintagmák szintje

A Petőfi által alkalmazott szintagmák közül a leggyakrabban a legintenzívebb hatást kifejező alárendelő minőségjelzős szószerkezetek fordultak elő (*hősi szellemeddel, alföldi rónán, kevély tölgyfák, ifjúi vágyak, drága kéz*), amelyek költői jelzőként a mondanivaló szemléleti jellegét erősítik, mint általában a leíró tartalmú szépirodalmi szövegekben (Szikszainé 1994: 91). A *jó' jszakát, teremt' ugyse* vagy a *sehogysem t'om* formák esetében az artikulálatlan szóképzés jelzése fordul elő a rövidített szóalakokban (az ittas ember verbális közlésének imitálására), ami a nyelvi humor megjelenésének példája a szintagmaalkotásban, és a belőlük megalkotott mondatban is („Sehogy sem t'om kifejezni /Magamat”) Az *ivás közben* című versben. A verbális komikum leginkább abban jelenik meg, hogy ezek a formák idegenek a megszokott írásmódtól és nyelvhasználattól. A minőségjelzős szintagmák bővítményeként a melléknéven kívül a melléknévi igenév mindhárom fajtája szintén képviselteti magát (*gondúzó borocska, derült ég, elmulandó álom*). Ezek a megállapítások valamennyi vizsgált tematikára egységesen érvényesek. Viszonylag gyakoriak a birtokos jelzős szintagmák is (*Napoleon dicsősége, gálya vitorlája, patak habja, Duna hullámin, szabadság zászlaja, rabok hona*), leginkább jelöletlen alakban fordulnak elő.

A mondat szintje

Az elemzett versek mondatszerkesztése vegyes képet mutat. Gyakori az egymáshoz fűzött, kötőszó nélküli (általában kapcsolatos), illetve a *de* ellentétes kötőszóval alkalmazott ellentétes mellérendelés. Ez a jellemvonás a szukcesszivitás, amely a verset az élőszóhoz közelíti, dalszerűvé teszi („Pusztán születtem, / a pusztán lakom. / Nincs födeles, kéményes hajlok; / De van cserényem, / van jó paripám: / Csikós vagyok az alföldi rónán”). Emellett az alárendelő összetett mondatok sorjázása is jellemző Petőfire, típusuk nagy variálódást mutat. Közülük a *mint* és a *ha* sajátos jelentéstartalmat hordozó kötőszókkal szerkesztett mellékmondatok igen gyakoriak. Természetesen a költő alkalmaz egyszerű mondatokat is, ezek általában valamiféle tipikus kommunikációs szándékot érzékeltetnek: leggyakrabban óhajtást („Óh, ha bírnám!”), felszólítást („Szólj, leányka, mondd!”) vagy felkiáltást („Mulassatok, ti boldogok!”) fejeznek ki, de gyakoriak a költői kérdéseket felhozó mondatok („Mért köztetek nem lehetek?, És mit ámultok?”). Jellemző továbbá a mondatvégi három pont alkalmazása, amely a befejezetlenség hatásával az adott téma továbbgondolására készíti a befogadót.

A költői eszközök

- 1) A szóképek is változatos képet mutatnak a megvizsgált Petőfi-versek esetében. A metaforák közül legfeltűnőbbeknek a nő/lány különféle megnevezései bizonyultak (*édesem, kedvesem, galambom, angyalom, csillag*), amelyek között virágmetafora (*violám, rózsám*) is előfordult. Ezeket időnként halmozza

(*kincsem, rózsám*), vagy érzékletes költői jelzőkkel látja el (*piros rózsám*). A feleség megnevezésére az oldalborda metaforát alkalmazta. A *szerelem – láng* kettőse is megjelenik metaforaként. Petőfi előszeretettel használ természetijelenség-átvitelt az egyes tartalmak érzékletesebbé, légiesebbé tételére akár a látvány, akár a mozgás megragadására (*levegő – gyémánt, patak – szivárvány, orca – hajnal, madarak – hópelyhek, madarak – csillagok*). Szám szerint a két fogalom összehasonlításán, párhuzamba állításán alapuló hasonlat került elő legtöbbször. Sok esetben a *mint* hasonlító kötőszó mondatkezdő pozícióban állt („Mint rom felett / A képzelet. Mint szép hive”). Petőfi jellegzetes szimbólumai a vizsgált versekben is előkerülnek (*rabok, láncotok, szurony, bilincs, kard, Vérmező*), amelyek leginkább a forradalmi tematika sajátjai. Évszakszimbolikát is alkalmaz, jellemzőek az ősztavas vagy az ős-zikelet párok, amelyek az életút tekintetében a kiindulás-beérkezés vagy a kezdet és a vég érzékelésére szolgálnak. Találtunk példát a rész-egész felcserésén alapuló szinekdochéra (*egész világ, bírt a kebel*) és az időbeli metonímiára is (*a század elhaladt, a sors szája*). A (*haj*)fürtök kifejezéssel a metonímia szókép is fellelhető volt hitvesi lírájában.

- 2) Petőfi költészetében alakzatokat is találunk szép számban. Alapvető formája az ismétlés és annak valamennyi típusa (szó-/kulcsszó-, szerkezet- és mondatismétlődés); variációjuk magas számú jelenlétet mutat az elemzett költeményekben. Ilyen a kulcsszóismétlés a *borocska, borocska, bor, bor, bor, borocska* előfordulással az öt versszakos *A borozó* című versben vagy a *kocsmárosné* négyeszi megismétlése a *Hortobágyi kocsmárosné* című költeményben. Variációs ismétlésre a *Furcsa történet* című versből idézzük az *öcsémuram, bátyámuram, öccsémuram, öccseurat, öccs'uratól, öccseura, öcsémuramnak* formákat. Szószerkezet ismétlésére az *én csillagom, bujdosó csillagom* vagy a *piros orca, piros ajkak, barna fürtök, barna szem* példákat, míg a mondatismétlésre a *S ha majd...* mondatkezdő forma háromszori alkalmazását hozzuk fel példának. Párhuzamot is felfedeztünk („elpusztult Jeruzsálem, el fog pusztulni Ausztria is”), illetve ellentétet is (*ott fönn, itt lenn*). Egy-egy szép példa az igei és a melléknévi megszemélyesítésre: „Vajon hol jár gondolatja, hol?”, amelyben a *hol* kérdő névmás megismétlése mintegy ráerősítésként nyomatékosítja a kérdést, a „Szép tőled, kedves alföldem, szép!” sor ismételt állítmánya pedig a vallomásosság intenzitásának jele.

A frazémák szintje

A versekben felfigyeltünk olyan elemekre is, amelyek hangulata szemléletességük és képszerűségük által összetett formában élénkíti a stílust. A frazeologizmusok azt mutatják, hogy az ember nemcsak megismeri és megéli a világot, hanem saját módja szerint minősíti is (Bańczerowski 2012), és ezek különböző aspektusból (morális, intellektuális, vitális) kerülhetnek az alapjelentésű nyelvi elemek helyébe. Petőfi mindegyik vizsgált tematikájában találtunk olyan példákat, amelyek magára az emberre vagy az emberi érzelmekre, illetve az emberrel kapcsolatos tevékenységre vonatkoztathatók, és alaki és jelentésbeli összeforrottságuk okán ráirányítják a figyelmet az emberi világlátás összetettebb, rétegzettebb kifejezőmódjaira.

- 1) A népies költeményekben a pusztai ember tevékenységére, a lóháton való közlekedésre (*megülni a lovat – a Pusztán születtem* című versben) vagy a legények fennhéjázó mentalitására (*fütyentek rád nagyvilág – A borozó* című versben) utaló frázisok voltak megtalálhatók. A *Hortobágyi kocsmárosné* című versben felfedezett *fütyörésznek a szelek* állandósult szókapcsolatban megszemélyesítéssel ér el a költő játékos formájú többletjelentést. Az *ornál fogva engem senki nem cibál* frazeológiai egység (*Ivás közben* című versben) valaki becsapására, félrevezetésére utal, amely a pusztán való állattartáshoz köthető tevékenységformából eredeztethető. Ugyanebben a versben a *Szent Dávid hárfájára sem hallgatok* bibliai idézet beemelésevel a versszövegbe a költői én túlzott magabiztosságát érzékelteti a szerző.
- 2) Hitvesi verseiben Petőfi a szerelem magasztos érzésének kifejezésére használ állandósult szókapcsolatokat: *míg világ a világ lesz, sírjak-e vagy mosolyogjak örömben* (a *Bírom végre*

Juliskámat című versben), az *úristen tudja* (a *Kinn a kertben voltunk* című versben), *szemem s lelkem fénye* (a *Te vagy, te vagy, barna kislyány* című versben).

- 3) A frazeológiai egységek különösen alkalmasak a forradalmi tematika árnyalására: a harcra, küzdelemre buzdítás, az ellenség fenyegetése vagy a remény fenntartása érdekében emeli be a költeményekbe a szerző ezeket az elemeket. Az elemezett tíz versből hat szövegben találtunk állandósult szókapcsolatra példát: *Mint bilincs a kezeken!; aki kezdte, az végezte be; föld kerekén; jó az isten; földönfutók és üldözöttek; nincs számotokra többé kegyelem; tüzes, mint a bora; ki a kardod a hüvelyből; porba tipor; égi bosszú.*
- 4) A tájkölteményekben szintén megjelennek a népies versekben előforduló formában a tájra vagy a táj jellegzetes hangulatára utaló frazémák: *verőfényes nap, haragvó isten égő nyilai, síri csend.*

Hangszimbolika

Bizonyos hangok képzésmódjuk és a szövegben való elhelyezkedésük alapján meghatározott hangulatot kelte stílári eszközként funkcionálnak. Fonetikai jellemzőik alapján a hangok felerősíthetik a szövegrész érzelmi hatását, kellemes vagy kellemetlen hanghatást kelthetnek (Szathmári 2004: 63). Korántsem mondható el azonban, hogy egy bizonyos típusú hangokból álló szó mindig ugyanazt vagy hasonló érzést hív elő a befogadóban. A fonémák a szavakban, illetve a mondatokban egymásra hatva akusztikailag variációs módozatok sokaságát mutathatják. A konvenciók tapasztalatának tükrében megállapítható, hogy például a magas magánhangzók és a zöngétlen mássalhangzók némelyike (*k, t*) kellemetlenebb, míg a mély magánhangzók és a zöngés mássalhangzók hangzósabb, dallamosabb akusztikai élménye immanens, azaz természetéből következően benne rejlő.

A hangszimbolikai elemzést végző diákpár a négy témakör választott verseiben az alábbi akusztikai hatásokra figyelt fel, ezekből következzen néhány példa:

- 1) A népies versek hanghatása sok esetben a népdaljelleg tükrözi, a magas hangrend a játékos hangulat megidézésének forrása, ellenpólusként szolgálva a gyakori előfordulást mutató zöngétlen, koppanó, hideg érzést keltő mássalhangzók (*k, t*), illetve a kellemetlen hangzást megidéző sz mássalhangzó jelenlétének („Hogyha magot nem vetsz bele, Csak kóróval leszen tele” – *Mi haszna, hogy a csoroszlya* című versben).
- 2) Petőfi hitvesi lírájára inkább a magas hangrend jellemző, a szerelemérzés, illetve a róla való polemizálás kifejezésére a fennköltebb, lebegőbb hanghatást választja a költő az *e, é, i* magánhangzók használatával (a „Szeretője-e vajon a testnek a lélek? / S mint szeretőkhöz illik, együtt enyésznek?” – *A szeretője-e vajon?* című vers kezdete). A hangok minőségében akkor érezhető leginkább változás, ha az érzés féltése vagy intenzitásának erősödése kerül a figyelem középpontjába, ilyenkor szaporodnak a mély magánhangzók és a likvidák, az *l* és az *r* mássalhangzók („Oh, szerelem, te óriási láng! / ki a világot gyújtod ránk, / aztán ellobbansz...” - az *Oh, szerelem* című versben).
- 3) A forradalmi hevület megmutatkozik a szavak hanghatásaiban is. Többségében a magas hangrend élénkséget mutatva hat (főképp az *e, é* és *i* magánhangzók jelenlétével), de ez a jellemző változékonyságot mutat, vegyes hangrenddé módosul. A zöngétlen (kemény) mássalhangzók (*k, t*) álló szavak dominanciája lendületet, pattogós cselekvést kölcsönöz a szójelentéseknek („**Tette** ifjak, **tette** végre, / Verjük le a **lakatot**, / Mit sajtónkra, e szentségre, / Istentelen **kéz rakott**” – a *15-dik március, 1848* című versben).
- 4) A tájversek esetében a költő erőteljes érzelmi kötődését plasztikusan érzékeltette. A zömében mély magánhangzók (*a, o, o*) és zöngés mássalhangzók (*m, n*) álló lexémasort egymáshoz közeli pozícióba illesztette, az utóbbinál gyakori a nazális *m, n* hangok szóalakzáró morfémaként való alkalmazása („Pusztán születtem, a pusztán lakom. / Nincs födeles, kéményes hajlok. / De van cserényem, van jó paripám: / Csikós vagyok az alföldi rónán” – a *Pusztán születtem* című versben), szóbelseji pozícióban az *m, n* hangok mellett az *ny* zöngés mássalhangzó is szerepet kap.

Összegzés

A produktum elkészítését és az érdeklődő diáktársaknak való prezentálását követően értékeltük a közösen elvégzett tanulási-megismerési folyamatot, lehetőséget kaptak a diákpárok a véleménynyilvánításra. Elmondásaik alapján megállapítható, hogy nagyon produktív alkotófolyamatnak élték meg a négy napon át tartó projektmunkát. Kiszakadva az osztályközösség megszokott légköréből új diáktársakat ismertek meg munkatársaként, akikkel a projektfoglalkozás előtt csupán iskolatársak voltak. Feloldódott a klasszikus tanórai foglalkozások zártabb közege környezeti és óraszervezési szempontból egyaránt. Változott a tanulói közösség létszáma is, párokban és kis, tízfős csoportban dolgoztak.

A projektfoglalkozásokat a megszokott tanulási környezetén kívül, az informatika-szaktanteremben tartottuk. Adatgyűjtés és -rendszerezés céljából minden diáknak külön laptop állt rendelkezésére, amely nagymértékben megkönnyítette a munkát. Ezzel a lehetőséggel a napi kutatási eredményeket összesíteni lehetett egy közös tárhelyre, Google Drive-fájlmegosztóra, és a végleges produktumot megosztottuk egy linken az iskola diákjaival. Az adatok ilyen módon történő rendezése a prezentáció elkészítését és a projektzárás módját egyaránt segítette.

A diákpárok kooperatív munkamódszert alkalmazva nemcsak egymással működtek együtt, hanem a többi diákpár tagjaival is, hiszen a versek elemzése kapcsán tudtak egymástól kérdezni, ötletet meríteni és ötlettel szolgálni. Irányításukat átadtam a diák projektvezetőnek, akit korábbi tapasztalatával egyenrangú partnerként fogadtak el, a tanári szerepkört átértelmezve munkáját koordinátorként figyeltem meg.

A projektben részt vevő tanulókkal az interaktív és reflektív tanulási módszer alkalmazását követve az előzetes tudás előhívását céloztuk meg, közös, irányított beszélgetéssel idéztük fel mindazt az ismeretanyagot, amely elengedhetetlen volt a projekt céljának, Petőfi Sándor verseinek több szempontú grammatikai értelmezéséhez. Ezt követően adatgyűjtést végeztünk, és a kapott vizsgálati anyag csoportosításával és elemzésével a meglévő bázisismeretek bővítését indítottuk el. A versekben az egyes nyelvi szintekhez tartozó elemek felismerésekor a bennük rejlő grammatikai sajátosságok mellett a diákok ráéreztek a Petőfi-lírában megtalálható nyelvi játékokra, amely humorfaktorként színesítette az adott nyelvi jellemzőt.

A diákok által előzetesen megszerzett értelmezői keretek feltárása megmutatta azokat az esetlegesen rejtve maradt ismerethiányokat vagy félreértelmezéseket, amelyek korrigálásával a tudásanyag pontosabb rögzítése valósul meg, és amelyre az új ismeretek stabilabban ráépül(het)nek. A reflektivitás abban is megmutatkozott, hogy az új ismeretek megosztásakor létrejövő diskurzusban a felek megismerkedtek egymás gondolatrendszerével, így a befogadás személyes attitűdje az egymástól való tanulás interakciójára épült. Ez hozzásegítette a résztvevőket ahhoz, hogy a tudás maradandóvá váljon.

Szemlélődő tanári attitűddel figyeltem a diákok aktivitását e számukra szokatlan tanulási folyamatban. Olyan vizsgálati ismeretanyag elmélyítésére irányuló tevékenységben vettek részt, amely a gimnazista korosztály tekintetében csupán részlegesen és felszínesebben kerül fókuszba az idő hiánya (heti egy tanóra magyar nyelv tantárgyból a gimnázium felsőbb évfolyamain csoportbontásban vagy összevontan), valamint az elsajátítandó tananyag terjedelme és a kompetenciák összetettsége miatt.

A projektnapok kellemes alkotói légkörben zajlottak, a diákpárok örömmel észrevételeztek egy-egy grammatikai felismerést, amelyet összekapcsolhattak egy-egy odaillő irodalomelméleti ismerettel. Megtapasztalták, hogy e két elkülönítve tanult anyanyelvi tudományterület szerves, egységes egészként funkcionálhat a gimnáziumi tudásanyag elsajátításakor.

A ma magyartanításának módszertani palettája széles körű, változatos alkalmazása a tanár kreativitásához köthető. Fókuszában az értő olvasásnak kell állnia, hiszen az a tanulás első számú eszköze, alapja a befogadás-központú és kompetenciafejlesztő anyanyelvtanulási folyamatnak. A tanítási órák menete interaktív és reflektív

tanulási technikákkal eredményesen színesíthető, amelyekkel élvezhetőbbé és játékosabbá tehető a tanulási folyamat. A projektmódszer a játszva tanuláshoz csupán egy didaktikai lehetősége. S az ember Homo ludens-i vonatkozásában szeret játszani, hát még a gyerek, legyen bármilyen életkorú, akár már gimnazista is.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Arató László 2001. A szöveg vonzásában. *Iskolakultúra* 11: 75–77.
- Bañcerowski Janusz 2012. A frazeológia mint az emberi világkép tükröződése. *Magyar Nyelvőr* 136: 457–461.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Horváth Zsuzsanna 2009. *A szövegértés mint koherenciaképző a tanításban és a tanulásban*. OFI. Budapest.
<https://ofi.oh.gov.hu/szovegertes-mint-koherenciakepzo-tanitasban-es-tanulasban> (2024. november 12.)
- Hosszú Ferenc 2002. *Új magyar tájszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1–2. kötet.
- Kovács Szilvia 2015. A konstruktív pedagógia egyik alapvető tanulásszervezési lehetősége: a kooperatív tanulásszervezés. In: Czimer Györgyi – Kovács Szilvia – Miklósvölgyi Miklós: *Az irodalomtanítás új útjain. Módszertani kézikönyv*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen. 12–16.
- Pethőné Nagy Csilla 2005. *Módszertani kézikönyv az Irodalomkönyv 9–12. és az Irodalomtankönyv a szakközépiskolák számára 9–12. című tankönyvcsaládhoz*. Korona Kiadó. Budapest.
- Purves Allan C. 1991. Literature. Educational programs. In: Lewy, Alan (eds.) *International encyclopedia of curriculum*. Oxford University Press. Oxford. 649–657.
- Szabó Roland 2022. A Petőfi-avatar – Virtuális szubjektum és digi-doppelgänger a gimnáziumban. Irodalom és történelem – irodalom- és történelemtanítás. In: Dobás Kata (szerk.) *Kelj föl, és járj, Petőfi Sándor!* Petőfi Irodalmi Múzeum. Budapest. 161–176.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Sziksainé Nagy Irma 1994. *Stilisztika*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Péter Libárdi

Grammatical Analysis of Sándor Petőfi's Poems Using the Project Method

This study aims to introduce the project method as a cooperative learning approach by analysing the grammatical structure of a random selection of Sándor Petőfi's poems. The described working mode is different from the traditional, class-organized model and it is based on the independent and interactive collaborative efforts of group members organized according to their interests. The process concludes with a reflective phase and always results in a product, which can be continuously developed and expanded with additional analytical perspectives and new insights. The method requires a shift in the teacher's role, ---emphasizing a partnership where the teacher participates as an equal with the students, guiding and encouraging them by considering their ideas to help achieve the research goals. The presented method adds a complementary perspective to the broad analytical and interpretative approaches used in literature education.

Kulcsszók: projektmódszer, versek grammatikai elemzése, kooperatív tanulás, interaktivitás, önreflektivitás
Keywords: project method, grammatical analysis of poems, cooperative learning, interactivity, self-reflection

Az írás szerzőjéről

Libárdi Péter

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, Magyarország;

Szent István Gimnázium, Budapest, Magyarország

libardipeter[kukac]szigbp.hu

<https://orcid.org/0009-0009-6271-0781>